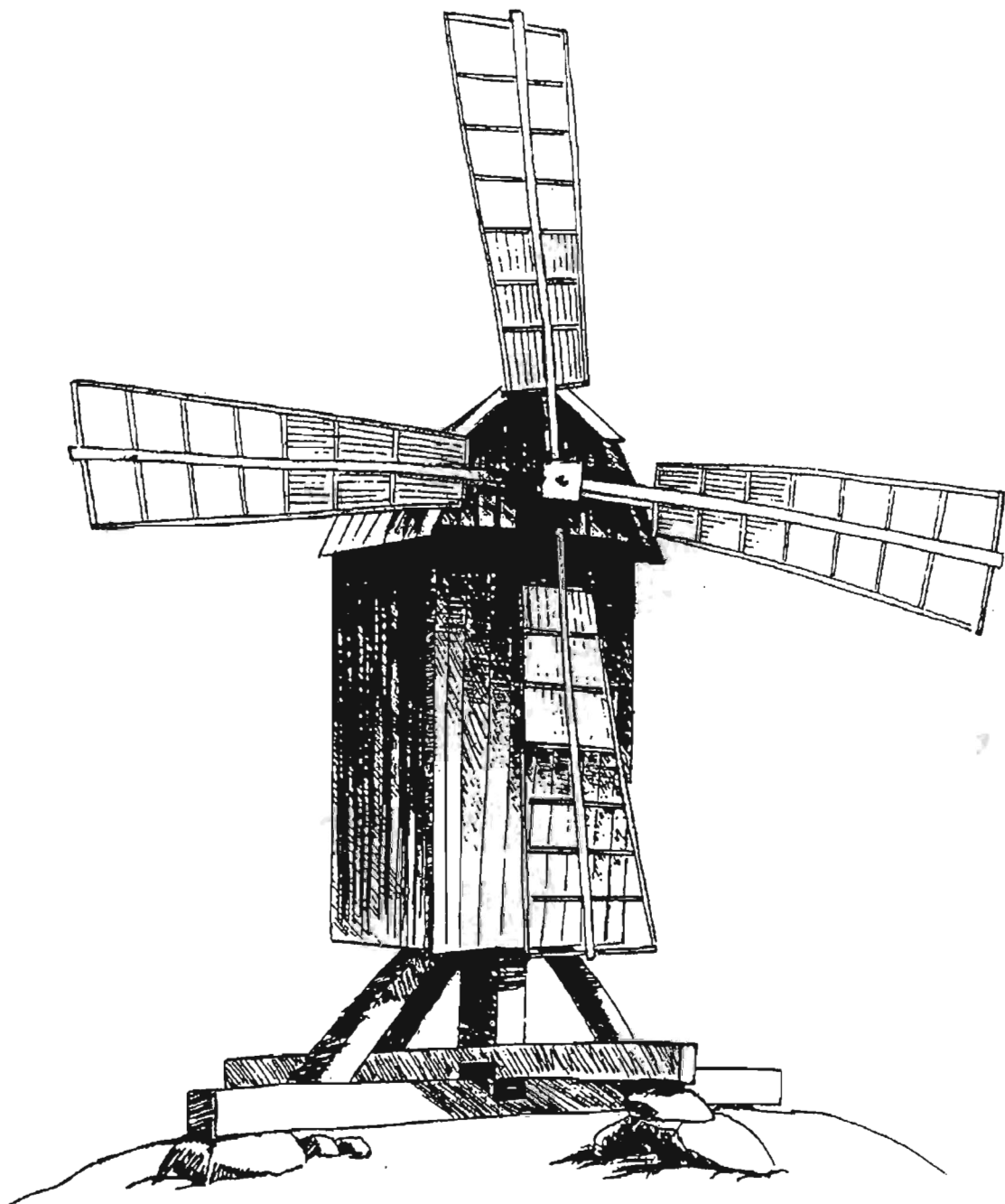
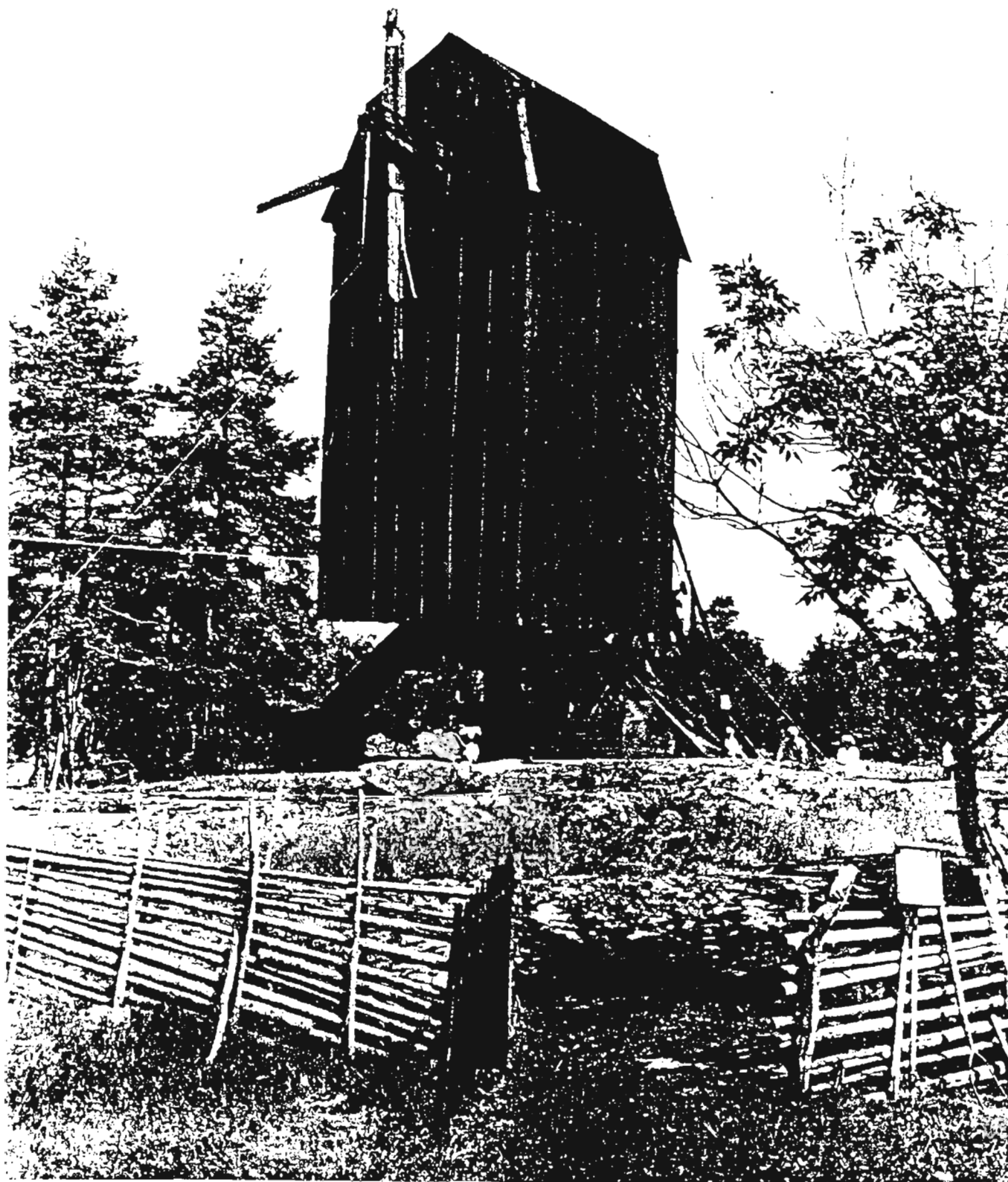

Tvärnö

NORRGÅRDENS VÄDERKVARN

Återinvigning 13 september 1992

Minst tio generationer har sett kvarnen. Går det att rädda den för kommande släkten frågar sig Thorsten Ericsson, nuvarande ägare.

VÄDERKVARNEN ÅTERINVIKD 13 SEPTEMBER 1992

av kulturnämndens ordförande i Östhammar,
KERSTIN BJÖRCK-JANSSON.

I samband med den riksomfattande satsningen på KULTURHUSENS DAG anordnade kvarnägaren och Tvärnö Hembygdsförening en invigningsfest med utställning av bl a gamla verktyg och redskap.

Det var en solgrann höstdag med klar luft och kvardröjande sommarvärme. Nästan alla Tvärnös innevånare hade samlats, men också från grannöarna var intresset påfallande. Även långväga gäster hade mött upp. Kulturförvaltningen hade ordnat med buss från Östhammar och de rikligt tilltagna parkeringsplatserna var till fullo utnyttjade. Antalet besökare uppskattades till över 200.

Där ståtade åter den gamla väderkvarnen i sin forna glans uppe på bergknallen norr om gårdsbyggnaderna. En grann syn där den låg inhägnad av en välbevarad gärdesgård och omgärdad av ett underbart kulturlandskap med små åkrar, lövängar och ekbackar där de gamla gärdesgårdarna på en del håll fortfarande finns bevarade.

Många tänkte sig säkert tillbaka till våren och försommarens blomsterprakt i detta landskap. Blåsippa, gullviva, liljekonvalj, blodnäva och nunneört för att nämna några av de allra vanligaste blomstren. Även orkidéer som Adam och Eva och nattviol förekommer rikligt men också mera ovanliga arter som guckusko prunkar inpå gårdens knutar. I dungarna frodas hassel, oxel, olvon, hägg och vid stranden havtorn. En underbar utblick, bedårande dofter och ljuvlig fågelsång lämnar inte besökaren oberörd.

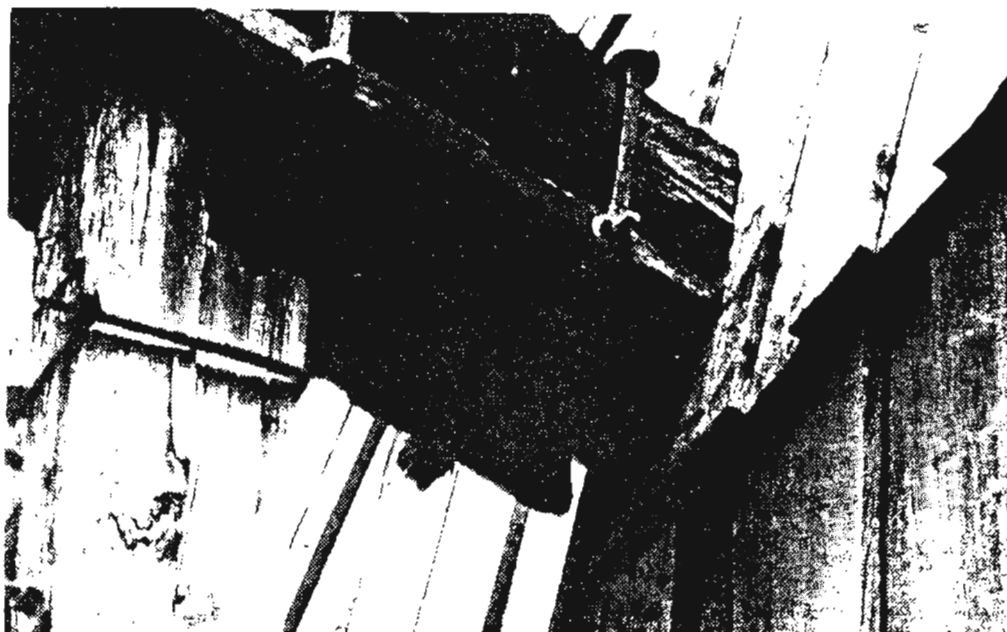
Thorsten Eriksson, gårdens ägare

Kulturnämndens ordförande, Kerstin Björck-Jansson

invigningstalar

Från vänster: Förra kvarnägaren Sven Mattsson, hembygdsföreningens ordförande Eva Brunnstrom och initiativtagaren Martin Ahlsén följer med intresse renoveringsarbetet.

Vingarnas infästning i kvarnaxeln.

I denna miljö förrättade kulturnämndens ordförande Kerstin Björk-Jansson invigningen med följande tal:

*Hit till Norrgårdens väderkvarn kom dom - bygdens folk -
när det var blåsväder.*

Dom kom med sina hästkärror och i vagnarna spannmål.

Ibland litet i vagnarna och ibland överfyllda vagnar.

*Bra kvalitet eller mindre bra kvalitet på säden – beroende på
hur vädret hade varit under sommaren.*

*Här maldes säden – här bars säckar på unga skuldror och på
de äldres utarbetade ryggar.*

Säkert kom en och annan fundering:

Skulle det räcka för hela året framöver?

- gröpet som maldes till djuren

*- mjölet till matbrödet och gröten för att mätta familjemed-
lemmarna.*

*Här på kullen har man säkert öppnat ett och annat matskrin
eller slafat för att äta den medhavda matsäcken.*

*Här har det säkert många gånger samtalats om väder och
vind – om dagshändelser – om sorg och glädje i bygden.*

*Här kanske man gjorde affärer med varandra. Diskuterade
dagsverken och kom överens om gemensamma insatser för
bygdens bästa.*

*Idag har vi samlats – bygdens folk och gäster – för att återin-
viga denna vackra väderkvarn på Norrgården i Tvärnö.*

Många med mig tänker säkert:

*Tänk om denna kvarn kunde berätta – allt som haver sig
tilldragit innanför – och på den plats där vi nu står.*

*En gedigen byggnad – med ett fantastiskt hantverk – som
byggdes av skickliga timmermän på 1700-talet.*

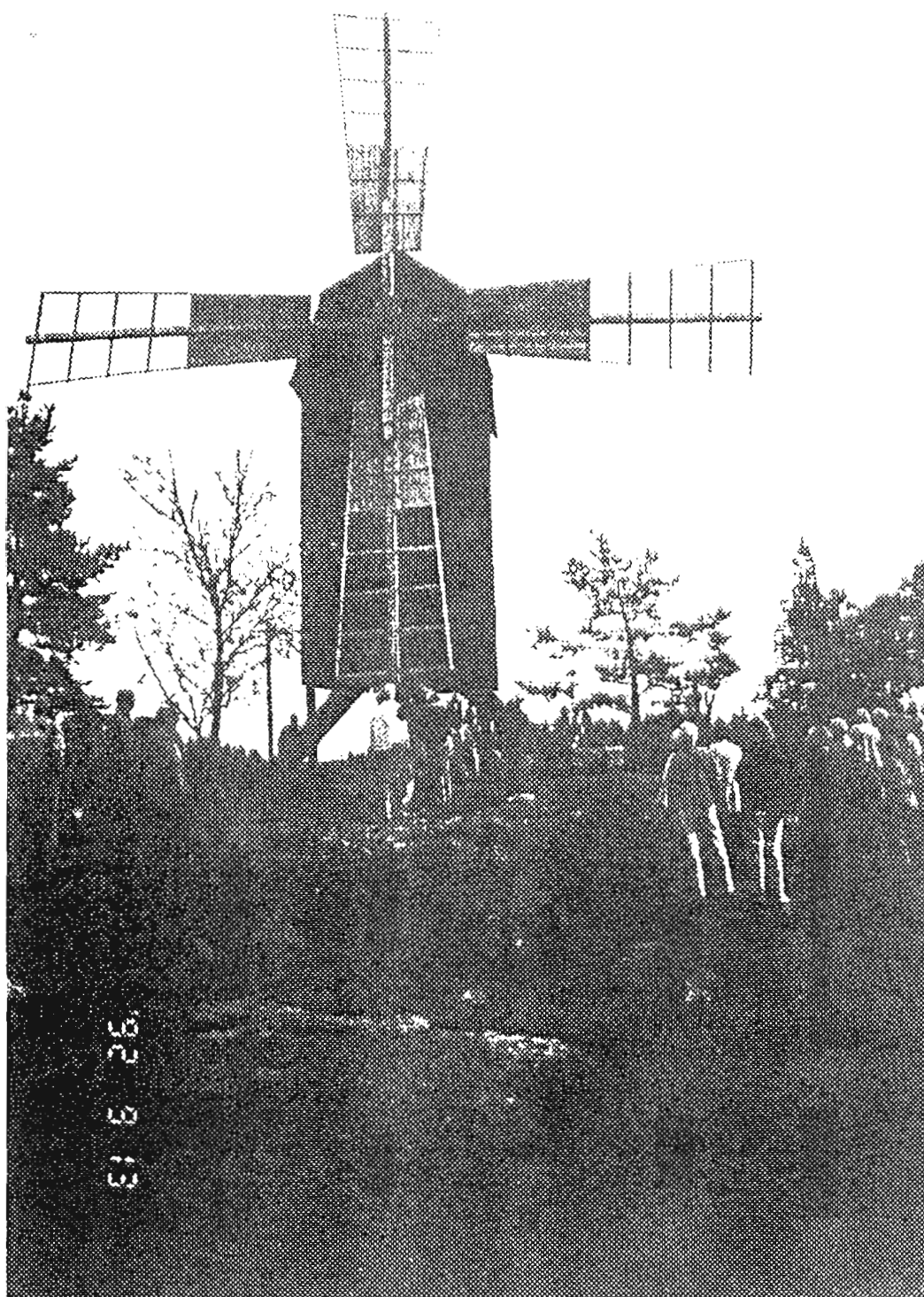
*Vilket kunnande – med enkla verktyg – långt bortom dagens
tekniska hjälpmedel.*

Deras kunskaper för att räkna ut de rätta dimensionerna,

- drivaxeln med nära 50 cm i fyrkant

*- kugghjulet med två meters diameter – byggt i trälameller
och tre lager som överlappar varandra*

- bromsanordningen för vingarna

Väderkvarnen efter renoveringen

- vinschanordningen för att lyfta säckarna
- rätt träslag för att tåla alla påfrestningar
- de handsmidda gångjärnen i dörren

Detta bara några exempel.

Här har kvarnen varit placerad sedan 1888 – i 104 år – och utgör ett omistligt kulturvärde som hör detta kulturlandskap till.

Denna väderkvarn är en av de två som finns bevarade i hela Östhammars kommun. Den andra är placerad på Gräsö gård.

Mycket har hänt i denna bygd – vid och runtomkring väderkvarnen här på höjden – under 104 år.

Generation efter generation har brukat jorden och haft omsorg om bygden och om människorna.

Nu är det dagens innevånare i bygden – fast boende och sommarboende – som gemensamt tagit ansvaret för att vårda, bevara och att utveckla.

Hembygdsföreningen – med många medlemmar som eldsjälar – är den samlande länken i bygden.

Mellan dåtid och nutid – mot framtiden.

Jag är imponerad av det stora ideella arbete som görs här på Tvärnö.

- den breda verksamheten inom studiecirkeln TVÄRNÖ
FÖRR OCH NU
- hur ni samlas till inventeringar och dokumenterar bygdens historia.

Upprustningen av denna väderkvarn kommer inte av sig självt.

Ekonomiska förutsättningar – Hur finansierar vi detta?

Ansökningar och kontakter. Kvarnägarens egna ekonomiska uppostringar, skänkt virke och offrade dagsverken.

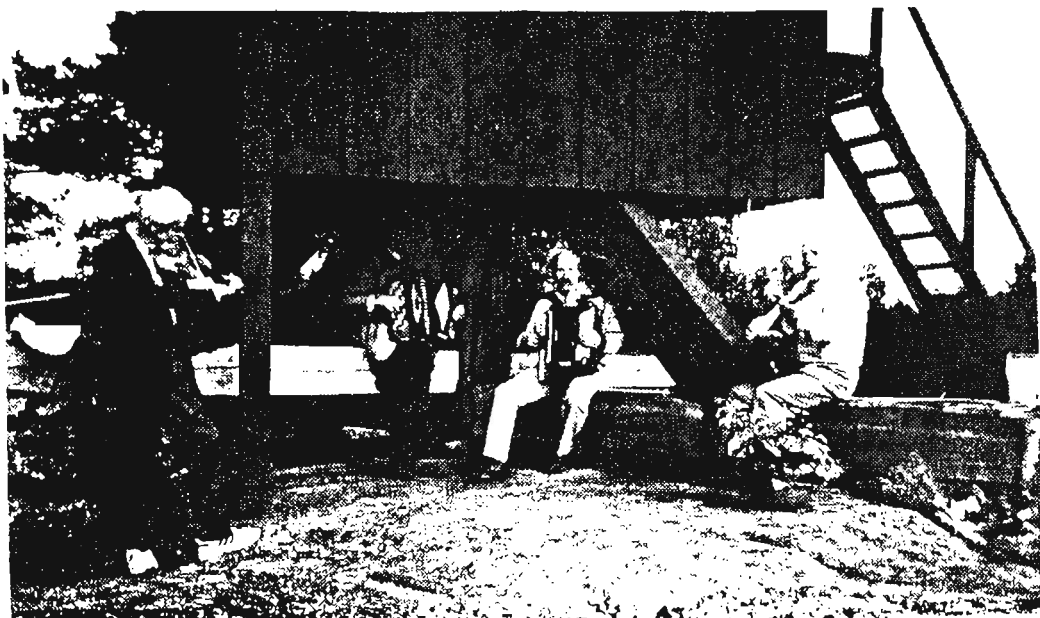
Hembygdsföreningens lotterier och andra aktiviteter, den fristående studiecirkeln försäljning av Tvärnöskrifter och mycket mera.

Tiden står ej stilla.

Likt väderkvarnens vingar – som drivs av vinden – följer vi med in i den nya tiden.

Idag kommer inte hästskjutsarna till kvarnen längre. Idag brusar biltrafiken förbi den gamla väderkvarnen.

Nya verksamheter har kommit in i bygden

Bygdespelmän tävlade med solen om att sprida glans över återinvigningen.

Den gamla kvarnaxeln

Amy Mattsson har invigt studiecirkeldeltagarna i konsten att odla och bereda lin. Vid kvarninvigningen visade hon hur en van hand kan förvandla togan till finaste lingarn.

- nya inriktningar på sysselsättningar
- ett utbyggt sommarboende
som präglar bygdens vardagsmiljö.

Ett vet vi:

Idag och i framtiden är det lika viktigt att vårda, bevara och skapa gemenskap i bygden.

Att ta tillvara människors resurser, idéer och tankar som leder till utveckling.

Väderkvarnen kan utgöra en symbol – en drivkraft – för att denna bygd skall leva vidare som en viktig del i vår kommun.

Ni som bor här – fast boende och sommarboende – är bärare av ett omistligt kulturarv – rätt in i framtiden.

Med stor ödmjukhet är det för mig en glädje att uttrycka ett tack till alla er på Tvärnö för era insatser med att rusta denna vackra kvarn, för de insatser ni gör för bygden

**OCH ATT HÄRMED FÖRKLARA VÄDERKVARNEN PÅ
NORRGÅRDEN ÅTERINVIGD.**

—ooOoo—

Det var inte endast den underbara höstsolen som gjorde kvarninvigningen till ett ljust minne. Spelmän ur Östhammars dragspelsklubb, under ledning av gitarristen Rune Larsson från Norrskedika, lockade med sina ljuva toner publiken upp på kvarnberget. Sven Oleskär, Långalma och Lennart Westerlund, Öregrund spelade dragspel. Senare anslöt sig Torgny Bondestam, fritidsboende på Raggarön, helt spontant med sin fiol till spelmanslaget. Musikinslagen gav invigningsfesten en trivsamt och stämningsfull inramning.

Efter invigningsanförandet framförde ordföranden Eva Brunnström hembygdsföreningens tack till Martin Ahlsén, som tagit initiativ till renoveringen och som nedlagt arbete på att ge ekonomiska förutsättningar för dess genomförande. Dessutom fick han överta en praktfull blomsteruppsats från hembygdsföreningen och gårdens ägare.

Utan ägarens Thorsten Ericsson stora risktagande, betydande arbetsinsatser och ekonomiska uppoffringar hade emellertid renoveringen aldrig kommit till stånd.

Eva Brunnström överlämnade också till Thorsten Ericsson ett bidrag till reparationen från Tvärnö Hembygdsförening.

Inga-Maja Ahlsén överräckte, som ledare för Studiecirkeln Tvärnö Förr och Nu, dess andel av vinsten från förra årets hembygdsutställning till kvarnägaren. Hon överlämnade också blommor till gårdens tidigare ägare, Sven och Amy Mattsson, för deras engagemang och i det tysta utförda insatser.

Snart lockade spelmännens toner åter. Den här gången från den rymliga, nyfejade och lövade logen. På vägen dit kunde besökarna bl a beskåda den nyss invigda väderkvarnens föregångare, en handkvarn med stenar av samma typ som sin efterföljare. Där fanns också gamla redskap och verktyg av olika slag, linberedningsverktyg m m, allt i gott skick.

I logen serverades kaffe och saft vid dukade bord.

Hembygdsföreningens studiecirkel i linodling visade sin fina utställning över linberedningen – från frö till färdig lintråd.

Som cirkelledare och administratör hade Amy Mattsson och Raymond Kleis medverkat.

Ingegerd Ericsson hade bundit vackra kransar och buketter av lin, och Henry Söderström hade förfärdigat sopkvastar och vispar av björkris enligt gammalt mönster. Dessa, liksom diverse rotfrukter från gården fick god avsättning.

Ett lotteri med ovanligt goda vinstchanser, liksom ovannämnda försäljning, gav ett gott tillskott till kassan. Det gjorde även överskottet från den försäljning av årsskrifter som studiecirkeln Tvärnö Förr och Nu bidrog med.

Den naturstig med vinstchans, som slingrade sig fram i den vackra omgivningen, gav tillfälle att smälta intrycken från den lyckade invigningsfesten, och att fånga nya.

Utan motorsågar och modern borrarutrustning måste det ha varit ett slitsamt arbete att åstadkomma den fina passningen bl a mellan kvarnaxel och vingar.

NORRGÅRDENS VÄDERKVARN

Under tidernas lopp har det på Tvärnö funnits tre, eller möjligen fyra, väderkvarnar. Av dem finns idag endast en bevarad. Efter en genomgående renovering under år 1992, genomförd av den nuvarande ägaren Thorsten Ericsson och hans hustru Ingegerd, dotter till förra ägarna Sven och Amy Mattsson, samt med stöd av Tvärnö Hembygdsförening, reser sig idag kvarnen som ett unikt vittnesbörd om tider som varit för längesedan. Renoveringen har möjliggjorts genom ekonomiskt stöd från hembygdsföreningen, studiecirkeln Tvärnö Förr och Nu och Tvärnö Hembygdsgräfsförening, samt genom ideella insatser av hembygdsföreningens medlemmar i samband med invigningen. Dessutom har betydande ekonomiska bidrag erhållits från Riksantikvarieämbetet och Östhammars kommuns kulturförvaltning.

Att renoveringen skulle bli kostsam var man redan från början medveten om. En närmare undersökning visade att ytterligare åtgärder var nödvändiga och den beräknade kostnaden skulle därmed närma sig 100.000 kronor. Under arbetets gång visade det sig nödvändigt att även lägga om den för sju år sedan gjorda taktäckningen. Den totala renoveringskostnaden, inklusive nedlagt frivilligt arbete, beräknas därmed uppgå till 125.000 kronor.

Martin Ahlsén, fritidsboende på Tvärnö sedan 30 år tillbaka, erbjöd sig att å hembygdsföreningens vägnar undersöka möjligheterna att få ekonomiskt stöd från naturvårdande institutioner. Beskeden var så pass uppmuntrande att kvarnägaren påtog sig den betydande risken att sätta igång reparationsarbetet.

Renoveringen har på ett förtjänstfullt sätt utförts under tiden juli—augusti 1992 av Byggnads AB Sven Magnusson, Östhammar och med uppskattad frivillig medverkan av Sven-Olof Söderström, Tvärnö. Gårdens folk, Sven och Amy Mattsson, samt sonen Karl Gustav har också med intresse och energi deltagit i renoveringsarbetet.

En eloge bör också ges åt Sven och Amy Mattsson och närmast föregående generationer på Norrgården vilka, trots kamp mot väder och vind, åska och storm, bemödat sig om att så vårda det gamla arvet att det blivit möjligt sätta kvarnen i det goda skick den nu befinner sig.

Återinvigningen ägde rum under högtidliga former 1992 09 13 i hembygdsföreningens regi.

KVARNENS HISTORIA

Väderkvarnen flyttades från Länsö år 1888, då den en vårdag kördes över isen till Norrgården. En ganska riskabel färd med så tunga lass kan man tycka. Det året skulle det i alla fall inte ha funnits mycket att mala. Östhammars Tidning omnämner i en artikel från 10 juni 1887 att stark frost förorsakat betydande skador på skörden. Rågen måste därför användas som grönfoder. Även klövervallarna hade drabbats svårt.

Inte heller kvarnen förskonades från elementens härjningar. Vid ett åskväder under 1890-talet förstördes vingarna nästan totalt. När en liknande kvarn i Rasbo skulle återuppbyggas år 1984 saknades vingarna helt, men resterna från Norrgårdskvarnen var tillräckliga för att man skulle kunna göra en rekonstruktion. När Norrgårdskvarnen åtta år senare skulle renoveras, var de gamla vingresterna redan förmultnade. Men nu fanns Rasbokvarnens kopior att tillgå. Ingående beskrivning över kvarnens konstruktion finns längre fram i texten.

Enligt muntlig tradition skall inte heller Länsö vara kvarnens ursprungsort. Den berättar om att väderkvarnen byggdes på berget vid nuvarande Hagaberg på Tvärnö, där en väderkvarn också är markerad på kartan över storskiftet år 1772. Denna väderkvarn tillhörde till hälften den västra gården i Väster Tvärnö och den andra hälften den östra gården. I en bouppteckning från 1849, efter Anders Andersson i den förstnämnda gården, är upptagen halva delen av en "förlorad", d v s obrukbar väderkvarn värderad till 20 Daler Banco. Några skriftliga belägg för att det skulle röra sig om samma väderkvarn finns icke, men ovan berörda fakta talar för att så är fallet. Kvarnen finns inte heller med på laga skifteskartan från år 1878, eller i samtida byggnadsförteckningar.

På kvarnens mittstock är på ett par ställen inristat 1733 respektive "Anå 1733" och man kan ganska säkert utgå från att detta är byggnadsåret.

EN I SANNING "PIGG" 260-ÅRING

BYGGNADSBESKRIVNING

(Sifferbeteckningarna inom parantes återfinns på bifogade bilder)

Väderkvarnar började användas i Europa redan under början av 1100-talet. Den ursprungliga typen benämns stolpkvarn eller stockkvarn därför att hela kvarnbyggnaden bars upp av den s k mittstocken (1). Hela kvarnen kunde därigenom vridas runt mot vindriktningen.

Mittstocken vilade på två 7 meter långa och 40 x 50 cm grova stockar (2) lagda i kors och i ändarna vilande på granitblock avvägda i vågplanet.

I övre änden av mittstocken ligger ramen (3), som är hopfogad runt stocken och som bärs upp av de fyra dubbla strävorna (4) som står snett upp från de horisontella grundbjälkarna.

På ramen vilar två kraftiga bjälkar benämnda brostockar (5). De skjuter på ena kortsidan utanför kvarnhuset och bär upp den plattform, bro (6), som ansluter till den yttre trappan.

Mittstocken är i sin övre ände lagrad i en kraftig bjälke, som går i kvarnens breddriktning och bildar ett ok, stensbjälke uppe på mittstocken. Tillsammans med brostockarna bär den upp hela det vridbara kvarnhuset och bildar underlag för kvarnstenarna.

För att kunna justera maldens finhet finns i undervåningen ett system av hävstänger (8), som verkar på det vertikala nåljärnet (9), med vilket det går att lätta på överstenen, löparen (10). På den invändiga trappan till övervåningen sitter en pinnrad, i vilken man med en tross kan fixera hävstången.

Den övre kvarnstenen som roterar, har ett hål, ögat, genom vilket säden rinner ner och mals mellan de två kvarnstenarna. I ögat sitter ett kraftigt järnok, som dels bär upp stenen med hjälp av nåljärnet, men som också vrider stenen runt med hjälp av stornålen eller trillnålen (11). Denna är fastsatt i det lilla horisontala kugghjulet benämnt trillan eller lyktan (12).

Detta kugghjul får sin kraft från det stora kugghjulet, kronhjulet (13), som mäter ca 2 meter i diameter. Det är byggt i lameller om 3 skikt, som överlappar varandra och är tätt hopfogade med träpluggar i två rader. Kuggarna är tillverkade av det slitstarka träslaget oxel. De är utformade med en tapp genom kugghjulet och är fästade med en kil på baksidan.

Kronhjulet är monterat på vingaxeln (14), som i båda ändarna är lagrad. Axelns lagerytor är belagda med fastspikade längsgående plattjärn. Lagerbäddarna består av urgröpta stenar. Ett kraftigt träok håller axeln på plats i lagerbädden. Lagren måste smörjas rikligt. Vanligen användes en blandning av talg och grafit eller "klövolja".

Vingarnas rotation kan bromsas med en rad kraftiga, med varandra medelst järnkrokar sammanfogade träklotsar, som löper runt kronhju-
let. Detta "bromsband" kan dras åt med en väldimensionerad häv-
stång, som sträcker sig över hela kvarnens längd i det undre planet.
För att få maximal bromskraft manövreras den med block och talja.

Kvarnstenarna i det övre planet är täckta med en trähuv kallad
kvarnkar (15). I anslutning därtill finns en behållare benämnd skruv
eller tratt (16), där man fyller i spannmål. Genom ett hål i botten rin-
ner säden via en ränna ner i kvarnstenens öga. Tillflödet regleras ge-
nom att man ger rännan, skon (17), olika lutning. Jämn tillrinning er-
hålls genom den skakrörelse som uppstår när skon vidrör trillnålen,
som har en rektangulär sektion.

Kvarnkaret och skruven är lätta att flytta när kvarnstenarnas räfflor
behöver huggas om.

Mjölet rinner ner i en ränna i nedre planet, där det samlas upp i
säckar.

I höjd med vingaxeln finns också en klenare axel, vars ände skjuter ut
en bit på kvarnens trappsida. På axeln är monterat ett hjul, ca 1 meter
i diameter. I detta löper en ändlös kraftig hamplina genom hål i golvet
ner till nedre planet. Med en tross runt axelns utvändiga del kan
sädessäckarna lätt hissas upp till det övre planet och tas in genom en
lucka.

Vingarna är försedda med löstagbara tunna luckor, fyra till varje
vinge. Med dessa kan hastigheten regleras i förhållande till vindstyr-
kan.

Den ursprungliga yttre trappan nådde inte ända ner till markplanet,
då detta skulle ha förhindrat kvarnens vridning. Nuvarande utform-
ning har gjorts med hänsyn till kvarnens stabilitet vid hårda vindar
och besökarnas säkerhet.

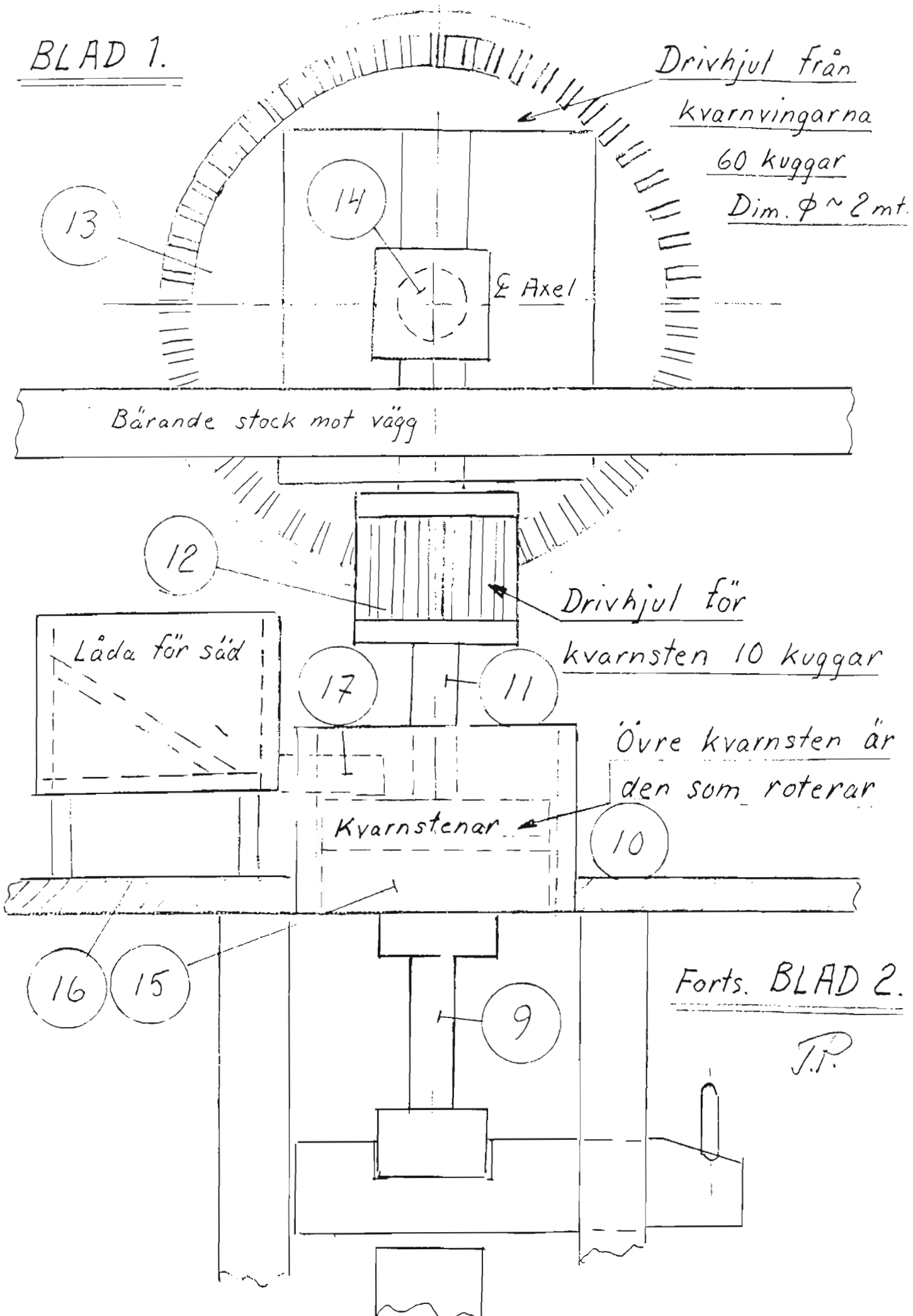
På berghällen några meter från kvarnen finner den uppmärksamme
besökaren järnöglor fastgjorda i berget i en ring runt kvarnen. Dessa
användes för att med kätting låsa kvarnen i rätt läge mot vinden.

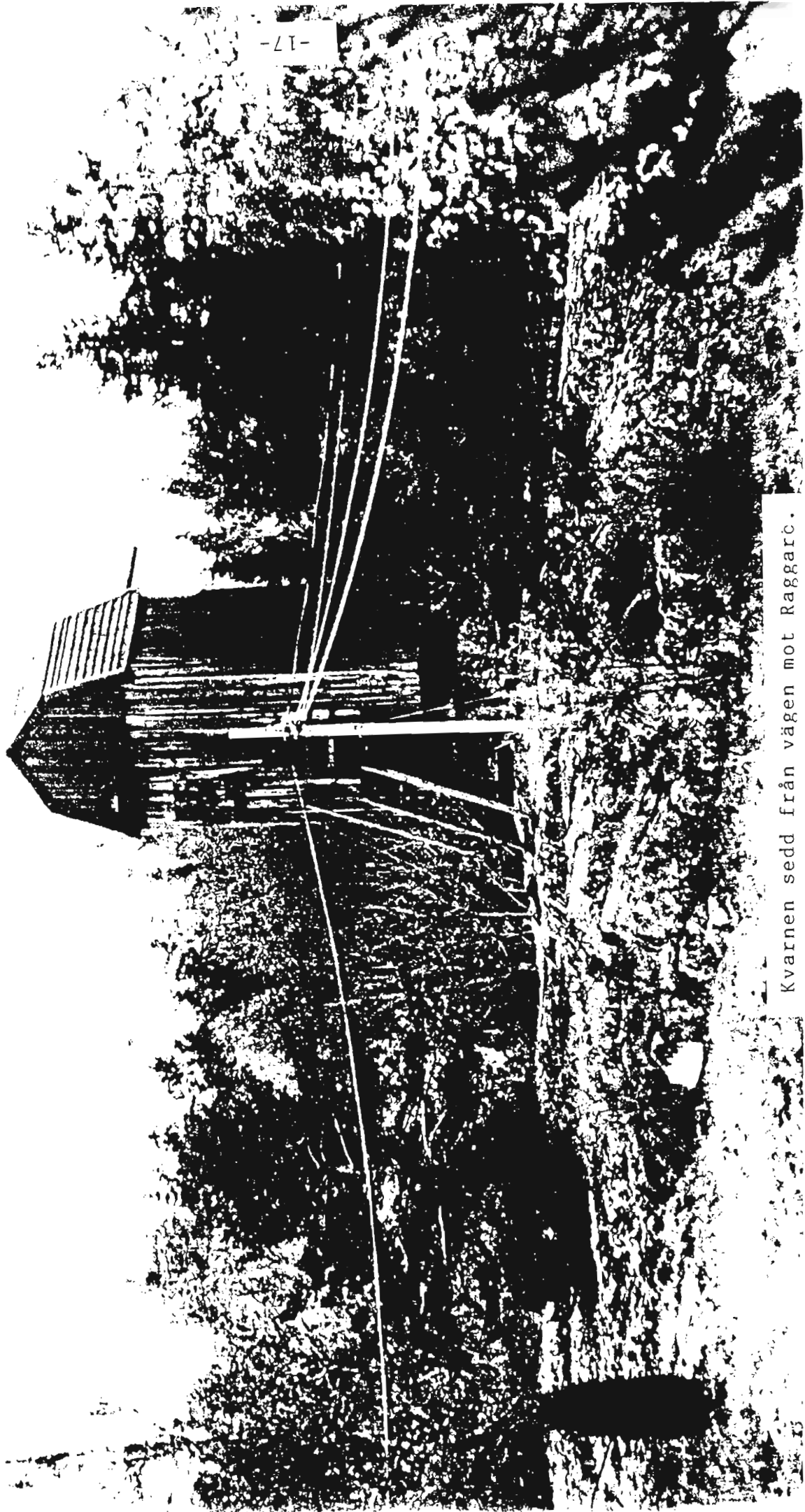
Väderkvarnens inre är i allra högsta grad värd ett besök.

Tvärnö, Östhammar i mars 1993.

Martin Ahlsén

BLAD 1.

Kvarnen sedd från vägen mot Raggårö.